

21. Lásd például *Magyarország története, 1918–1919, 1919–1945*. Szerk.: Ránki György. Akadémiai, Bp., 1976. A kötet nem foglalkozik kellően a német megszállás előtti zsidóellenes intézkedésekkel, így például a zsidótörvényekkel és a munkaszolgálati rendszerrel. Ránki bővebben foglalkozik a Holocausttal 1944. március 19. c. munkájában (Kossuth, Bp., 1978).

22. Lásd például Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető, Bp., 1978; illetve Nemeskürty István: *Requiem egy hadseregért*. Magvető, Bp., 1972.

23. Lásd például Mezei András: *Kezdetben*. Szépirodalmi, Bp., 1970; valamint Ember Mária: *Hajtűkanyar*. Szépirodalmi, Bp., 1974.

24. Lásd Száraz György: *Egy előítélet nyomában*. Magvető, Bp., 1976. Száraz munkájára hatással volt Ember Mária imént idézett műve.

25. Kiemelkedett ezek közül Kis György, a szókimondó katolikus pap és Éliás József tiszteletes, a Jó Pásztor Bizottság korábbi vezetőségi tagja, mindketten zsidó származásúak. Serédi bíborosról és Ravasz püspökről alkotott fenntartásaik megtalálhatók azokban az interjúkban, amelyeket Szenes Sándor publicista készített velük. Lásd *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok, i. m.*, 29–103. és 263–310. o. Lásd még Kis György: *Megjelölve Krisztus keresztyével és Dávid csillagával*. A szerző kiadása, Bp., 1987.

26. A legsikeresebbek: Moldova György: *A Szent Imre-induló* (Magvető, Bp., 1975), Kertész Imre: *Sorsalanság* (Szépirodalmi, Bp., 1975), Gyertyán Ervin: *Szemüveg a porban* (Magvető, Bp., 1975), Bárdos Pál: *Az első évtized* (Szépirodalmi, Bp., 1975), Rózsa Ágnes: *Nürnbergi lágernapló, 1944–45* (Magvető, Bp., 1978), amely eredetileg Bukarestben, 1971-ben jelent meg, valamint Gerend László: *Küzöttünk városunkból* (Magvető, Bp., 1982).

27. Mezei András, az ismert költő és író például Dávid Gurral, a budapesti zsidó ellenállás egyik résztvevőjével jelentetett meg interjút a győri *Műhelyben* (1981. 4.).

28. Lásd Braham, *Bibliography*, 19–21. o.

29. A legismertebbek, amelyek Nyugaton is a nézők elé kerültek: *Tűzoltó utca 25.* (1973), *Bizalom* (1980), *Mephisto* (1981), *Ideiglenes paradicsom* (1981), *Jób lázadása* (1983). Lásd Anette Insdorf kritikai elemzését: *Indelible Shadows*. Random House, New York, 1989.

30. A zsidó másként gondolkodók számos cikkben és nyílt levélben fejtették ki a fennálló intézményekkel szembeni nézeteiket. Ezek közül néhány a torontói *Menóra*-ban is megjelent. A Salom nevű ellenzéki csoport egyik fő hangadója Gadó György, a rendkívül tehetséges író és politikai publicista volt, akit 1990-ben a Szabad Demokraták Szövetségének színeiben a magyar parlamentbe is beválasztották. A másként gondolkodók leleplező nyílt leveleit lásd például a *Menóra* 1984. február 24-i, illetve október 26-i számában.

31. 1984 márciusában, illetve májusában fontos konferenciákat rendezett a New York-i City University Holocaust-kutató Intézete, illetve a Haifai Egyetem Holocaust Intézete a magyar Holocaust negyvenedik évfordulója alkalmából: Magyarországról is részt vettek elismert történészek és irodalmárok; köztük Berend T. Iván, Juhász Gyula, Karsai Elek, Kovács András, Ránki György és Száraz György. Lásd *The Holocaust in Hungary. Forty Years Later*. Szerk.: Randolph L. Braham. Institute for Holocaust Studies, New York, 1985. Hasonló témájú konferenciát rendeztek ebben az évben Budapesten is. Lásd *Magyarország 1944-ben*. Szerk.: Orbán Sándor, Kossuth, Bp., 1984.

32. Lásd különösen *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Szerk.: Hanák Pé-